

DILEME NAŠEGA RAZVOJA (I)

Ljubljana, 3. 4. 1987

Razvojna kriza, samoupravljanje, državni intervencionizem

Emil
Milan Pintar

1. Namesto uvoda

Razvoj družb postaja v sodobnem svetu čedalje bolj kompleksen in zapleten, to pa zahteva, da ga posebej preučujemo, da raziskujemo notranje soodvisnosti in povratne povezave številnih procesov, trendov in dogodkov. Politika, ki naj bi bila hoteno, zavestno uravnavanje in povzročanje teh procesov in dogodkov, se tako lahko čedalje manj zanaša na znani »politični instinkt« in zateka včasne, improvizirane rešitve, saj to sproža preveč stranskih negativnih učinkov. Če hoče biti uspešna, mora organizirati skrbne raziskave dogajanja, sposobna mora biti ločiti spontane trende razvoja od posameznih »projektov« oziroma njihovih posledic – vse to pa zahteva ne le drugačen tip politike in politikov, temveč tudi primerno organiziranost sistema upravljanja.

Slovenija se le počasi prebija v tej smeri, čeprav seveda ni mogoče zanikati naporov, ki jih v to vlagamo, pa tudi delnih rezultatov ne. Toda v obilni meri plačujemo »generacijski prepad« – dejstvo, da smo trideset, štirideset let imeli iste nosilce »politične filozofije«, ki je ves ta čas dozorevala predvsem sama v sebi, deloma tudi iztrgana iz drugega sveta, težila v svoj posebni perfekcionalizem in se hkrati izničevala v čedalje večji neučinkovitosti svoje preorganiziranosti. Po drugi strani nas Slovence na tej usmeritvi k modernejši, času primernejši družbeni organiziranosti blokirajo razmere v Jugoslaviji, kjer se zaradi različnih stopenj ekonomske razvitosti, različnih vrednostnih sistemov, različnih modelov politične refleksije vedno znova – in hkrati navadno čedalje bolj komično-tragično – vračamo k istim vprašanjem. V tej želji, da bi za svoj lastni razvoj porabili sredstva in resurse drugih narodov, v teh obupnih naporih, da bi politično, pravno in sistemsko preprečili to drug drugemu – nam komaj ostaja kaj moči in prostora za sam razvoj.¹

In vendar ni mogoče zanikati, da se stvari spreminjajo, pa čeprav komaj kaj več in komaj kaj hitreje kot v tistem obsegu, v katerem smo »obsojeni na razvoj«. Tako smo, med drugim, sredi sedemdesetih let, ko smo bili vsi (ali skoraj vsi) preobremenjeni z reorganizacijo politično-upravnega sistema, zmogli odločitev, da tudi v Sloveniji, podobno kot v drugih

¹ O tem sem več pisal v tekstu: Elementi za planiranje tehnološkega razvoja na mikro in makro nivoju.

razvitih deželah, oblikujemo organizirano raziskovanje razvoja, njegovih značilnosti in zakonitosti, in seveda naših lastnih možnosti in omejitev. Toda tako, kot to velja tudi sicer za razvoj: dva koraka naprej, enega nazaj. Če smo se z odločitvijo za projekt Dolgoročni razvoj Slovenije močno približali načinu mišljenja razvitih družb, potem smo s tem, da projekta in njegovih rezultatov nismo zdržali, samo dokazali, kako daleč smo še vedno v resnici od razvitih družb, kako še vedno pričakujemo, da nam bo znanost pokazala tisto podobo naše lastne prihodnosti, kakršno želimo. In če se to, točneje, ker se to ne zgodi, dvomimo o znanosti, o objektivnosti njenih metod ali celo o dobronamernosti raziskovalcev.

Zakaj pripovedujem vse to? Zato, ker sem zašel v paradoksen položaj: v času, ko je potekal projekt, sem imel priložnost in dolžnost, da sem širšo javnost seznanil z nekaterimi rezultati naših raziskav, ki so se nam zlivali v temačno napoved »spontanih trendov« našega razvoja – pa nekako nismo uspeli prepričati odgovornih, da je čas, skrajni čas, za odločnejše ukrepanje. Stvari, s katerimi smo se ukvarjali, rezultati, do katerih smo prihajali, projekcije, ki so se nam oblikovale – vse je bilo nekako na robu, odrinjeno. S tem se družba ni želela ukvarjati, bilo je zunaj našega sveta vsakdanjih nujnosti, kjer pa so naše projekcije trčile ob hipostazirano vizijo, so bile ogovarjanje in manipuliranje.

Ne da bi navajal posamezne dele poročila, ki smo ga leta 1981 posredovali Izvršnemu svetu in hkrati objavili (Informativni bilten, št. 12), naj zgolj zaradi zgodovinskega konteksta spomnim, da smo takrat kot *nujnost* predlagali ukrepe v smeri:

- zmanjšanje socializacije poslovnega neuspeha in povečanje selektivnosti v gospodarstvu,
- uskladitve cen s tistimi na svetovnem trgu,
- spremembe sistema, pri delitvi dohodka, da bi ta deloval spodbujevalno,
- spremembe zaposlitvene zakonodaje, s tem večje mobilnosti in odgovornosti.

V primeru, da v te spremembe ne bomo šli oziroma da jih ne bomo sprožili pravočasno, bo (citiram) »že v naslednjem srednjeročnem obdobju prišlo do motenj v razvoju«, in dalje: »negativna alternativa tej usmeritvi je formalizacija sistema gospodarjenja in predvsem odgovornosti – pot, ki pelje po samem robu globoke in vsebinske etatizacije, z vsemi posledicami (zadnja institucija države je armada).« Brez klicajev, brez dramatizacije – gradivo je bilo strokovne, ne politične narave.

Na to opozarjam zato, ker so danes te projekcije v središču dogajanja – ne kot napovedi neke temne, neprijetne prihodnosti, temveč kot ta prihodnost sama, ki smo jo na svojem potovanju »dohiteli« in je postala naša sedanost. Te naše sedanje sedanjosti še pred nekaj leti nismo prenesli, tedaj, ko je bila to še naša prihodnost, še napoved, ko bi se ji še lahko izognili, ko je bila le ena od možnosti, zato smo raziskovalne napore opustili – in ta možnost se je udejanjila kot aktualna sedanost. Danes, ko se izteka čas, do katerega je takrat segla naša misel, ostajamo brez temeljite globalne analize jutrišnjega dne. Kaj nam bo prinesel?

V času, ko sem vodil projekt *Slovenija 2000* (1979–1983), mi je nastalo na stotine strani zapiskov in izvlečkov. V glavnem so to bile zabeleške iz študij, naših in tujih, pa drobni utrinki, s katerimi sem poskušal povezovati

en podatek, eno misel, en vidik z drugim podatkom, ugotovitvijo, vidikom. To je bilo moje delo in človeški možgani so pač taki, da težijo k skladnosti podobe, ki jo imamo, pa tudi k poenostavljanju in v redukcijo. Zato nam je tako težko razumeti protislovja, dialektiko razvoja. Pri svojem delu sem srečal številne bistre ljudi, ki jim je dialektika predstavljala neprehodno oviro, pravi oslovski most, kot bi rekel Milan Vidmar, v razumevanje družbenih pojavov in procesov. Nekateri ta problem rešujejo tako, da nekaj časa obravnavajo eno plat, nato še drugo; kako jalov posel je to, je navsezadnje razvidno iz tega, da ne moremo sami s seboj odigrati dobre partije šaha. Tudi v tem, da danes, ko obravnavamo en vidik stvari, popolnoma pozabimo na to, kaj smo govorili včeraj, ko smo obravnavali drugega, ni rešitev, pa najsi bo ta pojav še tako uveljavljen v vsakdanji politični praksi.

Prijatelj Zlobec me je zaprosil, naj bi nekaj teh zapiskov in zabeležk povzel v nekaj zaokroženih razmišljanj o našem danes in našem jutri; in čeprav me prav uresničevanje naših napovedi časovno (pa tudi intelektualno) močno obremenjuje in prostituira, nekako nisem mogel odreči. Pripravil bom nekaj tekstov, ki bodo obravnavali našo krizo, samoupravljanje, ideologijo, »nacionalni program« razvoja, stiske naših iskanj in naših možnosti, kot jih pač danes vidim. To danes niso več »rezultati raziskav«, čeprav na določen način izhajajo iz njih. Nekateri kolegi bodo ob prebiranju naleteli na znane ali celo svoje lastne misli, tako kot se to dogaja meni, ko prebiram njihove tekste; ne gre za prepisovanje, ne za plagiat: nekatere stvari, pojmi, misli, so pač preprosto »tu«. To še zdaleč niso »moje misli« in iskreno upam, da tudi ne samo moje: prav zato imajo domovinsko pravico, ne glede na to, kako pravokotne so na nekatera ustaljena pojmovanja. Toliko v pojasnilo.

2. O krizi

V sodobnem svetu, ki ga oblikujejo dinamičnost in organizirani naporji za konstantno, stabilno ekonomsko rast, je kriza sestavni del dogajanja. Pomeni obdobje upočasnjene ali celo zastale rasti in je praviloma posledica izgube razvojnega ravnotežja, točneje, ravnotežja razvojnih dejavnikov.

Prav zato, ker je kriza normalen in pogost pojav v vsaki družbi, o njej tudi razmeroma dosti vemo in lahko najdemo ustrezne rešitve. Praviloma to pomeni, da moramo najprej ugotoviti, kaj je tisto novo, kar se je v svetu, v drugih družbah pojavilo in tudi že uveljavilo in s tem njim omogočilo hitrejši razvoj, nas pa pustilo zadaj, kjer lovimo sapo – in kako bomo tudi sami prav ta dejavnik vgradili v svoje lastne razvojne napore.

Ko govorimo o razvojnih dejavnikih in njihovih spremembah, lahko ta problem opazujemo na višjem, zgodovinskem nivoju, ali na mikro, organizacijski ravni. V okviru zgodovinskih, »epohalnih« premikov smo tako lahko opazovali razvrednotenje zemlje kot produkcijskega faktorja in uveljavitev kapitala, pa nato upadanje razvojne potence kapitala v korist naraščajočega pomena znanja. Na mikro ravni pa lahko opazujemo, s katerimi ukrepi je mogoče danes, zdaj in tu, spodbuditi hitrejšo nastajanje in uveljavljanje znanja, pa seveda različne oblike (vrste) znanja.

Ob tem velja splošna t. i. »razvojna zakonitost«: vsak naslednji od teh razvojnih faktorjev je bil bistveno »vplivnejši«, »produktivnejši«. Delo,

vloženo v obdelovanje zemlje, je zahtevalo polovico in več časa, ki ga je ustvarilo s tem, da je človeka »prehranjevalo«. Industrijska organizacija proizvodnje v obdobju, ko je bil kapital osnovni nosilec produktivnosti, je to razmerje spremenila v smislu razpolovitve »potrebnega produkcijskega časa«. Znanje kot produkcijski in razvojni dejavnik že omogoča povsem drugačna razmerja. Če bi uspeli vso sedanjo materialno proizvodnjo (in produkcijo znanja zanjo) organizirati na danes najboljši znani način (glede porabe časa), bi zadoščalo le še nekaj ur dela dnevno – če pa bi upoštevali vse za delo sposobne delavce in če bi izvzeli produkcijo za vojne potrebe, bi zadoščala že ena ura časa na dan – kar je manj kot 10% časa, ki ga danes posameznik nameni »proizvodnji«, materialni ali duhovni.

Seveda je ta logistični izračun sam po sebi nesmiseln in ne služi ničemu drugemu, kot da se zamislimo nad tem, koliko vprašanj moramo v sedanji družbi oziroma v njenem razvoju sprotno razreševati – in manjši del teh vprašanj je tehnološke narave, njihov večji del pa organizacijske, »širše družbene«. To je mogoče ugotoviti tudi iz naslednjih podatkov: organizacija delovnih mest postaja v vseh industrijskih družbah čedalje bolj podobna, pa tudi razlike v produktivnosti, merjene na delovnem mestu v materialni produkciji, so se bistveno zmanjšale. Niso pa se zmanjšale, nasprotno, celo narasle so razlike v produktivnosti, merjene na ravni podjetij ali družb v celoti – kar dokazuje, kako narašča pomen organiziranosti velikih sistemov in zlasti upravljanja v družbi v celoti. 1) Sistem upravljanja moramo zato v sodobni družbi opazovati najmanj s treh vidikov: filozofsko-političnega, organizacijskega in ekonomskega.

2.1. Analize nam pokažejo, da v fazi zrele industrijske družbe prične naglo naraščati potreba po sodelovanju čedalje večjega števila državljanov v sprejemanju političnih odločitev. To zdaj ni več filozofsko vprašanje enakosti ali suverenosti vsakega državljana, to je zdaj problem motiva, ki edinole lahko sproža človekovo ustvarjalnost: s spremembo razvojnih dejavnikov, torej s spremembo produkcijskih načinov se očitno spreminja tudi način motiviranja v družbi. Šele iz tega razumemo tendence, ki so v Evropi dominantne v drugi polovici stoletja: ne le razvoj političnega sistema, ki omogoča sodelovanje državljanov na volitvah, temveč razvoj družbenega sistema, ki omogoča/zahteva sodelovanje delavcev pri odločanju in upravljanju: participation v Franciji, Mitbestimmung v ZR Nemčiji, delavsko upravljanje s socialnimi fondy v Skandinaviji.

2.2. Z vidika »organiziranosti« se zastavljata predvsem vprašanji pravočasnosti in ustreznosti. Tehnološki razvoj zahteva namreč čedalje več odločitev v čedalje krajšem času – in te odločitve morajo biti »ustrezne«, kar predpostavlja ne le določeno skupno razvojno osnovo oziroma naravnost celotne družbe, temveč tudi približno isto raven tehnične operative – sicer sprejete odločitve anulirajo druga drugo.

Kompleksnost družbenega razvoja ima zato še eno razsežnost, ki jo radi pozabljamo: politika kot »oblast« se mora polagoma spreminjati v politiko (skupnega) upravljanja družbenih procesov. Za ta premik so potrebna izjemna profesionalna znanja; njihovo osvajanje in uveljavljanje pa v določenem smislu »de-politizira« politiko. Konkretne, praktične rešitve nekaterih družbenih vprašanj si postajajo čedalje bolj podobne, včasih celo med sistemi, ki izhajajo iz povsem različnih ideoloških premis. Zato narašča pomen operacijskih raziskav družbenopolitičnih sistemov, pa če mi to priz-

namo ali ne.² S tega zornega kota bi bile za nas zanimive marsikatero »politične« rešitve, ki jih je uvedla Skandinavija – npr. v organizacijo komunale, urbanizma, sociale, stimulacije dela itd. Na tej točki se na novo prepletata »politično« in »ideološko« – le ideološko nekako stopa v ozadje, praktično-politična rešitev konkretnega družbenega problema postaja primarna, bolj urgentna. S tem pa nočem zanikati pomena »ideološkega«, vendar bom poskušal ta problem zastaviti v enem od naslednjih razmišljanj.

2.3. Posebej pomemben postaja vidik »ekonomike upravljanja«. Jasno izražena tendenca, da na vseh ravneh odločanja in upravljanja čedalje bolj neposredno sodeluje čedalje več ljudi (kar je pogoj za ustvarjalnost in inovativno mobilnost družbe), namreč ne sme izničiti drugih dveh zahtev – da so odločitve »ustrezno strokovne« in da je proces odločanja glede na stroške – znosn.

Vprašanje strokovne ustreznosti odločitev je problem informatizirano-sti upravljanja oziroma odločanja. Pri nas se uveljavlja napačna predstava, da je informatizacija uprave stvar oblikovanja kompleksnih informacijskih sistemov, kar hkrati predpostavlja velike centre oziroma baze podatkov. To je seveda nesmisel: omejitev (kot je to sicer danes primer povsod) ni v zbiranju in prenašanju informacij, temveč v omejenosti človekovih intelektualnih kapacitet. Lahko zgradimo še tako velike sisteme dodatne selekcije, umetne, »avtomatske« ali naravne – še vedno bo imel človek, ki naj bi odločal »o vsem«, potrebo po več informacijah, kot pa jih lahko sprejme in obvlada. Človek sam je taka naravna samodejna naprava za selekcijo informacij oziroma za njihovo vrednotenje in rangiranje – vendar le v določenem obsegu. Ne vsak enako in praviloma nihče ne na sedanji gostoti informacij. Podatki kažejo, kakšne so posledice, če odločujoči posamezniki napačno ocenijo pomen informacij. V drugi vojni so v ZDA dobili dovolj informacij o pripravljajočem se napadu na Pearl Harbour – pa se te informacije niso »prebile« na nivo, kjer bi postale osnova za odločanje. Bral sem, da je bil Stalin iz dvanajst ali petnajst virov obveščen in ponovno obveščen o pripravah Hitlerja za napad na Sovjetsko zvezo – in je nazadnje tri dni pred napadom pobesnel, naj ga vendar nehajo obremenjevati s temi nesmisli.

Zaradi teh omejitev informatizacija uprave *predstavlja* jasno in enoznačno opredelitev pristojnosti ter hkrati zvezen, vendar ne prekrivajoč se sistem organov odločanja. V tem sistemu mora biti jasno opredeljeno, s čem se posamezen organ *mora ukvarjati* in je torej za stanje odgovoren – in s čim se *ne sme ukvarjati*, ker je to pristojnost drugega organa, v katerega delo se

² V glavnem ne priznavamo. Vse preveč se gibljemo v sferi ideološkega, vse izvedbeno je ves čas na robu »tehnokratizma«. Naj ilustriram: ob zapiranju mednarodnega znanstvenega sodelovanja v regionalne sklope (programi Eureka na eni strani, Kompleksni program držav Seva na drugi) sem imel zaradi čudnega spleta okoliščin priliko, da predlagam nekaj tretjega. Izdelal sem tak predlog in opredelil področja sodelovanja:

- zaščita okolja
- proizvodnja zdrave hrane
- skupni zdravstveni programi
- urbanizacija in demografska gibanja
- racionalizacija uporabe energije in surovin
- operacijske raziskave družbenoekonomskih in družbenopolitičnih sistemov.

Zanimivo – predlog je bil gladko sprejet, najprej v Jugoslaviji, nato na Konferenci KEVS na Dunaju, kjer ga je posređoval I. Golob. Z vsemi utemeljitvami, z vsemi razdelavami, skoraj dobesedno – edino nekeje spotoma se je izgubila zadnja alineja, področje operacijskih (operacionalnih) raziskav, ki pa bo v prihodnje mogoče najpomembnejše.

ne sme vmešavati – šele potem je mogoče zgraditi kolikor toliko znosen informacijski sistem.

Pri nas je prevladala druga teorija in druga praksa. V teoriji imamo »prekrivanje« organov odločanja, v praksi zato zmešnjavo. Da ne bom govoril o tem, kako nekateri z organi zveze komunistov žele pokrivati vse, kljub temu da imamo za to pristojne druge organe,³ naj raje opozorim na večkratno prekrivanje teh drugih organov med seboj. V Raziskovalni skupnosti Slovenije imamo 7 odborov, pristojnosti so neopredeljene. V Sloveniji imamo vsaj šest organov, ki obravnavajo splošna vprašanja raziskovalne politike. Tekst Strategije tehnološkega razvoja so npr. obravnavali: republiški Izvršni svet in njegovi odbori, organi Raziskovalne skupnosti Slovenije, organi PoRS, Svet za znanost SZDL, Gospodarska zbornica Slovenije, več republiških komitejev, dva družbena sveta, aktiv komunistov, vsi zbori slovenske skupščine, približno 5–7 njenih odborov, Predsedstvo SZDL, Predsedstvo ZSMS in še in še – skupno sem naštel 42 sej v Sloveniji, na katerih naj bi bil prisoten tudi kdo z našega komiteja – in na večini teh obravnav sem tudi bil. Nekatere skupine delegatov iz posameznih regij so nam kot svoje pripombe in sklepe pošiljale tekste, to so bili samo povzetki našega teksta, ki ga je Skupščina poslala njim.

Približno tako je stanje na vseh področjih. Vladimir Kavčič, minister za kulturo, je na nekem sestanku dejal: da usmerimo približno 1% družbenega proizvoda, kolikor dajemo za kulturo, moramo v sistemu odločanja pritegniti in angažirati letno okrog 6000 ljudi.

Stanje v znanosti je še slabše: da smo v letu 1985 razdelili (kajti za to gre!) 6 milijard din (0,35% DP) smo aktivirali 80 raziskovalnih skupnosti, v njih 500 organov odločanja, v njih 6000 članov, ki so imeli okrog 1000–1800 sej – povprečno 7–8 vsak ljubi delovnik.

Na tej točki se stikata oba navedena vidika upravne ekonomike: tak mehanizem seveda ne more odločati up to date, pravočasno – zato odloča v irealnem času in zato dejansko pogosto sploh ne odloča, temveč samo potrjuje obstoječe stanje in ga s tem pravno legalizira – odloča pa nekdo drug ali pa »odločitve padajo same« – in s tem ne želim biti ciničen. Ko trdim, da odločitve »padajo« v irealen čas, mislim, med drugim, na dejstvo, da smo nekatere pogodbe za raziskovalno delo v letu 1986 podpisovali v decembru 1986 – izvajalci pa so prejeli sredstva za vse leto, ne glede na to, ali je delo potekalo ali ne. Isto se dogaja letos: v nekaterih URP-ih še kar poteka razgovor o programih dela za letos – pogodbe bodo sklepene v obdobju maj–julij (nekateri verjetno tudi kasneje), izvajalci dobivajo svoje »dvanajstine« – (kot nekdanji fevdalci!).⁴

³ In ima zato Zveza komunistov zgradbo, ki »oponaša« sektorsko strukturo izvršne oblasti – sektor za gospodarstvo, za kmetijstvo, za znanost, za izobraževanje itd., z izvršnimi sekretarji – ministri.

⁴ Ta pripomba je seveda zlobna in vem, da mi jo bodo očitali – toda ušla mi je še pod vtisom razprav o lanskih raziskavah na področju Znanosti o znanosti. V tem usmerjenem programu, ki naj bi bil glede na vsebino in pomen »primus inter pares«, si je npr. SAZU oz. njen Znanstvenoraziskovalni center »izboril« sredstva za 900 ur dela; kot poročilo pa je predložil tri tekste, in sicer enega v srbohrvaščini v obsegu 41 strani, drugega o vlogi bioloških znanosti, v obsegu treh strani in tretjega J. Jerovška. Prva dva teksta sta bila napisana za druge namene. Ker to ni edini primer, je očitno, da je stopnja flagrantnega kršenja »poslovne morale« v sferi RSS že dosegla razsežnosti, ko bo morala v kratkem intervenirati država v kateri od svojih neprijubljenih institucij.

Ta sistem pa je hkrati izjemno drag. Povprečno dober slovenski raziskovalec danes kot raziskovalec, po profesionalni liniji torej, sodeluje v delegaciji KS za raziskovalno delo, v občinski raziskovalni skupnosti, opravlja 2–3 funkcije v samoupravnih organih svojega inštituta in 1–2 funkciji v RSS ali PoRS; večji del tega dela lahko in mora opravljati med delovnim časom. Del preostalega časa lahko posveti raziskovalnemu delu.

Samoupravljanje je pravica in dolžnost delavca. Ker je torej tudi dolžnost, je lahko samo dolžnost v času dela – ali pa jo tako tolmači naša praksa. Čedalje pretežnejši del delovnega časa delavcev zunaj materialne proizvodnje je namenjenega tej dolžnosti – nazadnje pa je to celo prijetneje kot »delati«. Pogoj je, seveda, da nismo plačani po rezultatih, da ukinemo kontrolo rezultatov. In to smo v Jugoslaviji storili.

3. Še vedno o krizi razvoja

Kriza je, kot smo to opredelili prej, izguba ustvarjalnega, produktivnega ravnotežja glavnih razvojnih tvorcev. Ni nujno, da je to zgolj zaostajanje pri uvajanju novega tvorca, kot npr. pri nas danes znanja: lahko in navadno tudi ima več vzrokov in pri nas je nedvomno glavni vzrok odtegnitev delavcev iz proizvodnega, ustvarjalnega dela, iz produktivnega časa, v upravni čas. Z vidika razvoja je to obdobje »dekadence« in ta oznaka v celoti pokriva naših zadnjih petnajst let – torej obdobje »kulturne revolucije« v sedemdesetih letih (1972–1980) in obdobje »diktature nerazvitih« v osemdesetih letih.

Nasprotno pa je izhod iz take krize mogoče iskati predvsem v vzponu na višjo raven »tehnične« organiziranosti družbe v celoti. Pojem »tehnična dovršenost« je tu večpomenski in pomeni ne samo uvajanje novih tehnologij v proizvodnjo, temveč tudi novih tehnologij v organizacijo, zlasti velikih sistemov in upravljanja, ki morajo biti racionalnejši tako glede potroškov energije kot časa, zato učinkovitejši in produktivnejši.

Naš razvoj zdaj poteka po obrnjeni, spuščajoči se spirali družbene racionalnosti. Vse od leta 1970 dalje zmanjšujemo družbeno učinkovitost, ustvarjamo čedalje bolj kompliciran sistem odločanja (ki se zato vedno znova sprevača v para-odločanje), ukinjamo državo predvsem v njenih kontrolnih in varovalnih funkcijah, kar se nazadnje kaže v naraščajoči porabi energije na enoto proizvoda. Seveda imamo v vsem tem tudi tehnološki razvoj: izboljšuje se izobrazbena struktura, uvažamo opremo, povečujemo vlaganja v znanost itd. Toda to samo kaže, da družbena produktivnost pada še mnogo bolj, kot kažejo končni ekonomski podatki o družbenem proizvodu in porabi energije.

Razvojna kriza je torej nujna rezultanta številnih parametrov, poenostavljeno pa jo lahko označimo kot posledico dejstva, da v političnem smislu prepočasi postajamo sodobna družba. Politična teza, da smo v krizi zato, ker nismo uveljavili samoupravljanja, ima svojo filozofsko bistvo v dejstvu, da samoupravljanje nismo zdržali: da se nam je »samoorganiziralo« v sistem prepočasnega, predragega in premalo strokovnega odločanja, ki je neposredno vodil v razvojno krizo.

Zakaj se je to zgodilo? Odgovor na to vprašanje bo predmet naslednjega zapisa, na tem mestu pa bi rad opozoril še na en problem, ki se ga

premalo zavedamo: kriza ne poteka v vseh družbah enako. Nasprotno, v vsaki ima svoje specifičnosti, zato je potrebno analizirati njeno konkretno anatomijo. Pri tem je posebno zanimivo razmerje med »politiko« kot načinom upravljanja oziroma reševanja tekočih problemov in razvojno krizo. Kriza se vselej manifestira kot kriza ustvarjanja, če imamo v mislih predvsem materialno plat družbe, potem kot kriza dohodka. V družbah, v katerih je politika prirejena razvoju, je to običajno že tudi kriza neke določene politike, politike neke določene stranke – in stranka zgubi svojo dominantno pozicijo. V družbah, v katerih je politika bolj globalna in ni prirejena tekočemu (ekonomskemu) razvoju, temveč je predvsem nosilec vizije in celovite družbene organiziranosti, ta politika z izgubo razvojnega ritma družbe še ne zaide v »krizo«, zato pa se prične razvojna kriza manifestirati kot socialna kriza. Če analiziramo ta potek, dobimo »dramo v štirih dejanjih«:

- kriza ekonomskega razvoja – izguba razvojnega ritma
- kriza družbene integracije – naraščanje socialne diferenciacije
- kriza delovanja upravnega sistema – pojav državnega intervencionizma
- kriza političnega sistema – razpad pravnega reda, zahteva po samodiktaturi.

To zaporedje faz seveda ni samo naša specifičnost, pojavi se povsod in vselej, kadar subjekti družbenega razvoja na krizne pojave ne reagirajo pravočasno – ne glede na to, ali nočejo ali ne zmorejo. Posamezne faze pri tem ne potekajo ločeno in prehodi med njimi niso povsem jasni, določeni procesi so celo povratni. V naših razmerah se je npr. kriza socialne integracije začela manifestirati kot kriza nacionalne diferenciacije, kar je povzročilo vrsto ukrepov za zaščito »standardov« (v letih 1982–1985); ti ukrepi pa so krizo prenesli na nivo države. V bistvu državljani SFRJ še sploh nismo občutili krize – kupna moč prebivalstva je bila ob koncu leta 1986, kot kažejo podatki, v sektorju potrošnje enako velika kot leta 1980, ko je bila na vrhuncu (izvzeta sta sektorja avtomobilske industrije in gradbeništva, kjer vlada največja monopolizacija). V tem času praktično noben delavec ni izgubil dela ali dohodka zaradi krize (oz. prestrukturiranja), prav tako leta 1986 ni več delavcev delalo produktivno kot leta 1980 oziroma ni nobeden od nas bistveno več časa posvečal produktivnemu delu. V tem času delavci, ki so že bili zaposleni, niso pričeli več časa posvečati izobraževanju – izpopolnjevanju in prečiščevanju svojega produkcijskega znanja, prav tako pa se niso in se še vedno ne počutijo ogrožene od generacij novih delavcev, ki prihajajo iz šol bistveno bolj izobraženi. Nasprotno – danes več časa kot v preteklosti posvečamo manifestativnim pojavom – štafeti, nacionalnim programom, razpravam o ustavi itd.

Kriza pa se nezadržno zbira na ravni nacionalne ekonomije. Država čedalje teže bilansira porabo in proizvodnjo; zunanje dolgove odplačuje z najemanjem novih, njihov grozljivi pritisk blaži z moratoriji in si tako kupuje čas, da bi izvedla socialne in ekonomske reforme. Pri tem pa je neuspešna, saj (še) ne obstaja političen konsenz za resnejše spremembe – ne le, da sistem kolektivnega vodenja take spremembe blokira (včasih upravičeno), tudi nacionalne logike preprečujejo vsakemu posameznemu republikanemu vodstvu, da bi se samo in prvo odločilo za take spremembe in s tem v pretežni meri plačalo ekonomsko in politično ceno zanje. Kajti tudi na

medrepubliški ravni velja ista blokada motiva za razvoj kot na podjetniškem: kdor je uspešnejši, več izgublja. Zakaj torej napor za večjo učinkovitost?

4. In še o intervencionizmu države

Krize torej nismo obvladali. Kar je prikrito bralcu naših »informativnih glasil«, to tuji časopisi svojim servirajo z vso brezobzirnostjo, v kateri se niti ne potrudijo prikriti škodoželjne privošljivosti. Jugoslavija, ki je toliko let delila lekcije levo in desno, je na robu. Samoupravljanja ni treba več ogovarjati in blatiti – postalo naj bi tako neuspešno, da so nekateri tuji politiki začeli z njim groziti svojim sindikalistom. Dežela, ki je bila politična velesila in nosilec ideje neuvrščenosti, postaja obrobna tretjerazredna evropska država, ki jo pretresajo notranji konflikti. Njenega uradnega predstavnika, ko se pojavi na dvorih evropskih vlad, imenujejo »prosilec«. Kakor da se je odprl pekel, ki nam bo izbruhal nazaj vse tisto, kar desetletja pometamo pod preprogo. Poskušali smo se pretihotapiti skozi tisti del zgodovine, ki zahteva zdravo ekonomsko logiko in produkcijsko organiziranost. Ni šlo, na nivoju balkanske produktivnosti ni mogoče zasnovati srednjeevropskega družbenega standarda ob vsem gigantizmu upravnega sistema.

Ni res, da situacije ne poskušamo obvladati. Zvezni izvršni svet poskuša pripraviti in uveljaviti ukrepe – toda stvari se loteva na napačnem koncu. Namesto da bi sprostil zaposlitveno togost, omogočil uspešnim podjetjem, da se znebijo tistega dela delavcev (in prepričan sem, da je to manj od 10%), ki so zaradi svojega obnašanja produkcijski in upravni balast, namesto da bi sprostil uvoz in tako pritisnil na hitrejši razvoj izdelkov ter zmanjšanje proizvodnih stroškov, namesto da bi zmanjšal socializiranje poslovnega neuspeha in hkrati sprostil ter pospešil prelivanje akumulacije, kolikor je sploh še je, družbene in zasebne, v najuspešnejše proizvodne programe – želi obvladovati družbeno in zasebno potrošnjo z administrativnimi ukrepi in zaostrovanjem politične discipline.

V tretji fazi krize, v kateri je pričel odpovedovati sistem samoupravnega dogovarjanja (najbolj je to očitno v družbenih dejavnostih, kjer je docela prevladal interes izvajalcev), je intervencionizem države potreben in nujen. Toda moderna država, v kateri je politika upravljanje, bo posegla po temeljnih vzvodih produkcije, naravnala bo motive za dobro delo, kaznovala bo neracionalnost, spodbudila bo razvoj. Politična država, v kateri je politika oblast, bo posegla po palici. Toda zgodovina nas uči, da ima palica dva konca – pa če sta še tako daleč drug od drugega. Vmes pa je lahko mnogo krivic in gorja.

Očitno je torej, da se je država odločila vrniti krizo državljanom.

Prihodnjič: *Tehnološki razvoj in ideologija*